

המאמר "טללי אורות"

- א. העיסוק בטעמי המצוות
- ב. הרקע לכתובת המאמר ומבנהו
- ג. חשיבותו של המאמר
- ד. סיכום

א. העיסוק בטעמי המצוות

בטרם נפרט מהו הטעם למצוות, כפי שהוא מבואר בידי הרב קוק במאמר "טללי אורות", יש לדון האם בכלל ראוי לעסוק בחיפוש אחר טעם למצוות. גישות שונות הנוגעות לסוגייה זו מופיעות במקורות, ובבסיסן המחלוקת המצויה במסכת סנהדרין (כא, א) בין רבי שמעון, אשר "דריש טעמא דקרא" ובין רבי יהודה, אשר "לא דריש טעמא דקרא". מחלוקת זו ממשיכה אף במהלך הדורות: ראשונים כדוגמת הרמב"ן (על התורה, דברים כב, ו) סוברים שיש טעם לכל מצווה ומצווה, ו"שאינ מניעות טעמי תורה ממנו אלא עיוורון בשכלנו, ושכבר נתגלה טעם החמורה שבהם לחכמי ישראל"; לעומתם, ראשונים כדוגמת הרשב"א, הטוענים כי "אין משגיחין בטעמים האלו (של המצוות) וברוך היודע טעם גזירותיו" (שו"ת הרשב"א חלק ד' ס' רנג).

הרצון ליישב את שתי הגישות הללו הביא רבים מחכמי ישראל (אמונות ודעות לרבי סעדיה גאון, ג, א; רמב"ם, שמונה פרקים, ו ועוד) לחלק בין שני סוגים שונים של מצוות: א) מצוות שמעיות (או בלשון אחרת: חוקים) – מצוות אשר טעמן לא ניתן להבנה, כדוגמת פרה אדומה, ואנו מקיימים אותן מתוך 'שמיעה' וצייתנות לדבר ד'. ב) מצוות שכליות (או בלשון אחרת: משפטים) – מצוות הניתנות להבנה מצד השכל האנושי, כגון איסור רציחה או גזל.

במשנת הרב קוק סדורה תפיסת עולם, המאחדת בין הגישות השונות הללו: "מצד ההיגיון חושבים להכרח לבקש טעמים למצוות, אם כן תחלה צריך השכל לבא שיכיר שיש לו צורך במצוות, ואחר כך באה המצווה; אמנם מצד ההתגלות הפנימית שבנשמה שהיא צפונה בה ממקור חייה, יש דרישה של מעשים שיהיו רצויים לד', אם כן המציאות של צרך המצוות היא קודמת למציאות השכל וליסוד הטעמים. **כלומר המצוות המעשיות יש בהן משום שני הדרכים: של בקשת ההיגיון ובקשת הטעמים ושל התגלות והכרחיות שהיא למעלה מההיגיון ומיסוד הטעמים**" (מאמר אורות המצוות, בשמן רענן א, עמ' שכג-שכד; מובא כנספח בסוף הספר).

רוצה לומר, שני הרבדים – ההבנה וחוסר ההבנה – קיימים בכל מצווה בעת ובעונה אחת. מצד אחד, ברור כי יש חובה ללמוד את טעמי המצווה. בהעדר לימוד זה, נותר האדם ללא תחושת הזדהות עם המצווה, מציאות שלא תעלה על הדעת. מצד שני, יש להיזהר שלימוד הטעמים לא יגרום לאדם לדמות שהקיף בשכלו את ההבנה המלאה והסופית של המצווה. יוצא אם כן, שאותן שיטות של חכמי ישראל, ששללו את העיסוק בטעמי המצוות, מבטאות חשש מכך שהאדם יתקבע בטעם מסוים, ויראה בו את המשמעות הבלעדית של המצווה, ולכן **שמו דגש** על ממד חוסר ההבנה של המצוות; ולהיפך: אותם מחכמי ישראל שחייבו את העיסוק בטעמי המצוות חששו מניכור שייווצר בין האדם לבין המצוות, ועל כן **שמו דגש** על ממד ההבנה המצוי בכל מצווה. בין כה וכה, בשורה התחתונה, על פי הרב קוק, **מחויב האדם לעבוד כל העת בשני צירים מקבילים: מחד גיסא, לדרוש אחר טעמי המצוות, ומאידך גיסא, להישמר מלהתקבע בטעם זה או אחר, ולראות בו את חזות הכול**. זאת, כדבריו במקום אחר: "את המחשבות העליונות הגנוזות במצות נוכל להמשיך בקרב לבבנו בלוש ציורי שכל המתהלכים עם החיים. לא נטעה לדמות בדברים העליונים, המגמות האלוהיות, ולחשב שאם הם מתגלים אלינו אנו יכולים כבר לסמן את כל ערכם; אבל יודעים אנו, שיש ללבנו על מה להתרומם ולכוח חיינו על מה לבסס את פעולותיו בחפץ חפשי מלא עונג" (אורות, זרעונים, מאמר "מעשי יצירה").

לפי זאת ניתן אף להבין את החלוקה שהוזכרה לעיל, בין מצוות שמעיות

למצוות שכליות. על פי רוב מקובל להבין כי מצוות שמעיות, הנקראות גם 'חוקים', הן ציוויים אשר אין בהם היגיון כלל. עקב כך, נותרים הם לנצח בלתי מובנים, וקיומם נעשה מתוך צייתנות ושמיעה 'לאגירת מלך' גרידא. לעומתן, מצוות שכליות, הנקראות גם 'משפטים', נתפסות כציוויים שקיימת בהם הבנה שכלית-אנושית (ומתוך כך תחושת חיבור והזדהות), אולם לא יותר מכך. מדברי הרב קוק עולה, כי אין הכוונה לומר שבמצוות המכונות 'חוקים' אין כלל היגיון ומוסר, אלא הכוונה היא, שחוסר ההבנה ותחושת השייכות הראשונית דווקא מעיד על כך כי קיימים בהן היגיון ומוסר עליונים. היגיון זה, אמנם, איננו מובן לנו במבט ראשוני, אולם ככל שאנו חושפים – בתהליך אינסופי אשר אינו חדל לעולם – את הרבדים הנסתרים של אותן מצוות, מעורר בנו הדבר את המצפוניות וההזדהות העמוקות ביותר בעבודת ד'; על כן, אף בחוקי תורה מובהקים כדוגמת פרה אדומה, ניתן להגיע להבנה מסוימת (ראה לדוגמא פירושו של הרב שמשון רפאל הירש לתורה, במדבר יט, כב).¹ משפטים, לעומת זאת, הינם אותם ציוויים אשר טעמם הראשוני ניכר אמנם לעין באופן מידי (כדוגמת "לא תרצח" או "לא תגנוב"), אולם אף בהם מצויים עומקים אינסופיים של טעמים שאינם גלויים לנו, טעמים אשר עתידיים להיחשף במהלך הדורות.

ניתן לסכם ולומר, כי על פי הרב קוק, בכל מצווה ומצווה קיים פן 'חוקי' של טעמים עתידיים, אשר אינם מובנים לנו עדיין, ובמקביל לו גם פן 'משפטי' של טעמים הגלויים לנו כבר עתה; ההבדל ביניהם הוא, שבמצוות המכונות 'חוקים' הפן העתידי-נסתר דומיננטי יותר, ואילו במצוות המכונות 'משפטים' מובלט יותר הפן ההוי-גלוי. תפקידנו, אפוא, הוא להעמיק בחקר

1 יש להעיר כי בחוברת 'ניצני ארץ' (ה, עמ' 30), נמסר בשמו של הרב קוק כי: "רוב חוקי התורה נכנסים בחוג הבנתנו, על דרך שאמרו אלמלא לא נאמרו בתורה – כדאי היה לאמרן, אבל יש גם חוקים היוצאים מגדר הבנתנו".

2 אף הטעם אותו מנסח הרב קוק במאמר "טללי אורות" איננו סוף פסוק. טעם זה, כפי שנראה במהלך המאמר, מתייחד בכך שהוא מתייחס למבנה הכולל של רוח האדם, ובכך שונה הוא מטעמים אחרים שניתנו למצוות במהלך הדורות, טעמים שהתמקדו בנטייה זו או אחרת של הנפש האנושית. עם זאת, אין מניעה כי בעתיד יתגלו ממדים עמוקים אף יותר של טעמי המצוות.

כל מצווה, ו'להעביר' יותר ויותר טעמים שלה מהממד הנסתר אל הממד הגלוי, מהרובד המנוכר לנו אל הרובד השייך להבנתנו ולהזדהותנו.

בין כה וכה, לימוד טעמי המצוות הינו תחום תורני הנדרש להילמד בכל הדורות, וכפי שנראה להלן, בדורנו – דור הגאולה – אף יותר מאי-פעם. מהו, אם כן, הטעם למצוות? את שיטתו בנושא זה פרש הרב קוק בכמה וכמה מקומות בכתביו, אשר המרכזי שבהם הוא המאמר "טללי אורות".

ב. הרקע לכתיבת המאמר ומבנהו

המאמר "טללי אורות" – או בשמו המלא: "טללי אורות – השקפה על טעמי המצוות" – פורסם לראשונה בשנת ה'תר"ע בקובץ הספרותי "תחכמוני". המאמר נערך על ידי הרב ד"ר בנימין מנשה לוין והרב ד"ר משה זיידל, מתלמידיו של הרב קוק; על פי עדותם,³ הם התקשו מאוד בעריכתו, בשל הסגנון המופשט בו נכתב. הרב קוק עצמו ראה במאמר "טללי אורות" מאמר מורכב ועמוק, וחזה שרבים לא יבינוהו, אולם באגרת לרב ד"ר בנימין מנשה לוין (איגרות הראי"ה א, עמ' רסו) הביע את תקוותו כי: "אותם היחידים שקול ד' דופק בנשמתם, המתקבצים לקראת דברים היוצאים ממעמקי הנשמה הישראלית, בהיותה יונקת מטל שמים מעל, המה ימצאו מקום להתגדר במאמר זה וכיוצא בו, אף על פי ש'הנקודה רבה בו על הכתב' (על פי בראשית רבה, מח)".⁴

3 ראה בספר 'אוהב ישראל בקדושה' ב, עמ' 274-277.

4 יש להוסיף, כי בשנת ה'תש"ך, לקראת כנס של אגודת 'צמחונים דתיים', ליקט וערך אחד מגדולי תלמידיו של הרב קוק, הרב דוד הכהן (הרב 'הנזיר'), חלקים נבחרים מהמאמר "טללי אורות", וצירף אותם לפסקאות שנלקחו ממאמר אחר של הרב, המאמר "אפיקים בנגב" (מודפס כיום במלואו בספר 'אוצרות הראי"ה' ב, עמ' 77-130). צירופן של הפסקאות הללו יחדיו הפך בידי הרב 'הנזיר' לחיבור המצוי לפנינו כיום בשם: "חזון הצמחונות והשלום מבחינה תורנית" (אשר יצא לאור במסגרת סדרה זו של "מאמרי ליבה במשנת הרב קוק").

המאמר חולק לשמונה פרקים, שתמציתם היא כדלהלן:

פרק א: תמיהה עקרונית בדבר המקום הזניח של לימוד טעמי המצוות בספרות התורנית לדורותיה;

פרק ב: הבהרה כי הטעם האמיתי למצוות איננו יכול להצטמצם בציון תועלת מסוימת וזמנית שלהן, אלא אמור להיות טעם כולל, שיביא לתחושת הזדהות תמידית של נפש האדם עם מעשי המצוות;

פרק ג: הצעה להעמדת המוסר החברתי כציר המרכזי של טעמי המצוות, והנימוקים לדחיית ההצעה;

פרק ד: מיפוי הרוח האנושית לארבע (או שש, תלוי בחלוקה) נטיות מרכזיות, והעלאת הטענה כי במעשי המצוות מצוי תוכן, הנותן מענה לכל אחת ואחת מהן;

פרק ה: הסברת מערכת היחסים בין הנטיות השונות הללו, מערכת יחסים אורגאנית, התובעת איזון הרמוני בין כל התביעות באמצעות מעשי המצוות;

פרק ו: העלאת הטענה כי האחדות בין הנטיות השונות של רוח האנושות, העולה מתוך קיום המצוות, מתרחבת גם לאחדות בין האנושות למעגלי הקוסמוס השונים;

פרק ז: הדגמה של הבנת טעמי המצוות באופן זה ביחס למצוות המילה ולמצוות הקרבת הקורבנות;

פרק ח: הדגמה נוספת ביחס לדיני הכשרות.

ג. חשיבותו של המאמר

הרב קוק ראה בלימוד טעמי המצוות נושא בעל חשיבות עליונה. במקומות רבים בכתביו מדגיש הוא את החובה בלימוד הצדדים המחשבתיים העומדים מאחורי מעשי המצוות. ראה למשל: "אורה של חיים ושל טוב, של כוח

פועל ושל גבורה כללית, יוצאת לאיש הפרטי ולאומה בכללה מהיופי והטוב, הגבורה והנצחיות, שיש בגניזה בכוח סודות הטעמים של המצות הנעשות באמונה לשם שמים" (אורות, זרעונים, מאמר "מעשי יצירה"); "האידיאליים היקרים, הגנוזים בחיבוי המעשים, מחויבים הם לצאת אל האור דוקא על ידי התגלמותם במעשים... כשפוגמים את הרעיון, כשמתרחקים, על ידי השקוע בקטנות החיים הרגילים... ממילא הולכים המעשים ונפגמים. ערכם משתפל והדרם הולך ומועם, עד שהם מתגלים בצורה קצופה המעוררת קפידה ושמוון, תחת שהעז וההדר הוא לבושים הטבעי להם... כדי למצוא תרופה לעומת מצב איום זה... אנו צריכים להתאמץ בכל היכולת בשמירת המעשים, לחבבם ולאמצם, אבל לא לעמוד על תחום זה בלבדו. מאומה לא נשא בעמלנו, אם לא נצרך אל רוממות המעשים את ההשבה אל תעופת הרעיון האצור וגנוז בהם" (שם, אורות התחיה ו); וכן הלאה.

יתרה מזאת, אחד משלבי הגאולה – כך כותב הוא – הינו חשיפת העומקים הקיימים בטעמי המצוות: "אבל מיד שאיזה נצוץ של גאולה מתחיל ברוח... אז יתגלה אורה על כל הליכות החיים של 'דת משה ויהודית' (משנה כתובות ז, ו), על כל המצוות שבתורה ופרטיהן ודקדוקי שמירתן בכבוד וכונה רצויה... והמצוות כולן וכל פרטי 'דת משה ויהודית' ודקדוקיהם... שבים הם ומאירים באור אלוהי גלוי שנשמתו של כל יחיד ויחיד בישראל. בהלך נפש מבהיק מתגלים הם בתוך העשייה הרגילה – המזון המבריא התדירי לכנסת-ישראל, שתמיד חשו טובי האומה את פנימיות ערך ההזנה הגנוז והטמיר שבו. 'ליחדא שמא דקודשא בריך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל' (זהר ויקהל, עמ' רטז). כל הרעיונות היותר טובים ויפים, המעודדים ומחזקים, מוצאים אז את כל בסיסם הנאדר במזון המעשי הטבעי הזה, הנותן כח וחיים בנשמת האומה ולכל בשרה מרפא. ומתוך כך זרם החמדה להתקשרות במקום החמרי המעשי, שכח החיים גנוז שמה לאומה לדורות עולמים, בארץ ישראל הולך ועולה ומתגבר ויוצא לפעל ברב הדרת קדש" (אורות, זרעונים, למהלך האידיאות בישראל ו).

משמע, הבנת טעמי המצוות איננה חקירה מחשבתית גרידא. קיים קשר מהותי בין תהליך הגאולה, המתבטא בחזרת עם ישראל לארצו, לבין חשיפת

ממדי העומק המצויים בטעמי המצוות. במהלך המאמר "טללי אורות" יסביר הרב קוק כיצד כל מצווה ומצווה מכילה בתוכה ארבע נטיות חיים שונות, שכולן יחדיו מרכיבות שיעור קומה שלם של הכוחות המצויים ברוח האנושית, ובמעגלים רחבים יותר – של כלל הכוחות במציאות. על אותו משקל: עם ישראל, ביחס לאומות העולם, הינו "לב באיברים" (כחרי ב, לו), היינו: עם הנושא בקרבו תמצית של כלל הכישרונות העולמיים, וחזרתו לארצו הינה ביטוי לחזרת הכוחות הפזורים ברחבי המציאות אל אחדותם. לימוד טעמי המצוות, באופן המראה כיצד המצוות מכנסות בתוכן את ארבע נטיות החיים באחדות אחת, מוליד בנפש את ההרמוניה בין כלל הכוחות השונים הקיימים במציאות. אחדות זו תביא, במקביל, לשיבת נידחי ישראל מארבע רוחות השמים (שכל אחת מהן מבטאת כוח אחר) למקום אחד, לארץ ישראל. "כה אמר ד' אלוהים מארבע רוחות באי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו" (יחזקאל לו, ט).

עולה מכאן, כי ככל שטעמי המצוות ילמדו בהקשר הרחב הזה – כך, במקביל, תתקדם גאולת ישראל והעולם כולו. **לימוד טעמי המצוות הוא הפתח להבאת ההרמוניה לעולם ולקוסמוס כולו.** בהתאם לזאת מתבטא הרב קוק במאמר, וטוען בו שלימוד טעמי המצוות בהקשר זה הינו "הזרחת האור של שורש נפשנו". היינו, עיקר מטרתו של המאמר "טללי אורות" הוא חשיפת המבנה הפנימי של רוח האדם, המשתקף בביטוי המעשי של פעולות המצוות. ככל שנבין יותר את סוגיית טעמי המצוות באופן כזה – כך תצא יותר נשמתנו מן הכוח אל הפועל; רוצה לומר: כך ייחשף יותר ויותר השורש האחדותי של המציאות כולה. המאמר "טללי אורות" הוא מסע לחשיפת הממד הפנימי של המציאות.

על פי דברינו, מובן גם שמו של המאמר – "טללי אורות" – המיוסד על דברי ישעיהו הנביא (כו, יט): "הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל". המילה 'אור' בכתבי הרב קוק מבטאת את הצד הפנימי (היסוד המופשט של המציאות), המושג 'טל' – משמעו חיים המתחדשים באופן תמידי (כדוגמת הטל המופיע בכל בוקר ומחיה את פני הקרקע). כוונת הפסוק לומר, כי לעתיד לבוא יחיה הקדוש ברוך את המתים כאשר יזיל

עליהם טל תחיה; במילים אחרות: תהיה התחדשות מתמדת של המציאות.⁵ הטל – בשונה מהגשם המופיע רק לפרקים – הינו לחלוחית של חיים, אשר איננה פוסקת לעולם, ומחדשת את פני העולם בכל יום.

נמצא כי הביטוי 'טללי אורות' – משמעו התחדשות החיים הפנימיים, התחדשות של שורש חייו; על ידי לימוד טעמי המצוות, מוזלפים טללים רעננים מתוך הרבדים הפנימיים של חייו אל הרבדים הגלויים. הניסיון להבין את טעמי המצוות כמוהו כניסיון לחוש את הטעם, את תחושת ההזדהות והנעימות הקיימת במצוות, את ההתאמה המצויה בין מעשי המצוות לעומק נשמתנו, ומתוך כך גם לרבדים הפסיכולוגיים, הרגשיים ואפילו הגופניים של אישיותנו. תפקידנו להבין את טעמי המצוות, ובאמצעות הבנה זו לחשוף את נקודת העומק של נשמתנו, המזדהה עם מעשה המצווה, חשיפה המביאה עמה תחושת התחדשות ועונג.

למצוות כולן יש טעם, כלומר: כל המצוות צריכות להיות 'טעימות', אולם מתיקותן אל החיך הרוחני לא תיווצר מתוך קו פילוסופי מסוים, שיסביר כיצד מביאות המצוות תועלת מקומית וזמנית (כדוגמת ההסברים לפיהם שמירת השבת מביאה עמה מנוחה סוציאלית, וכדומה). טעמים מעין אלו, כפי שיסביר הרב קוק במאמר, יהפכו ללא רלוונטיים בשלב זה או אחר, בעת שהתרבות תשתנה ויופיעו תביעות רוחניות אחרות. הטעם האמיתי של המצוות, זה שיגרום לנו תחושת הזדהות מלאה, אמור להיות כזה שייתן מענה לתביעות התרבותיות בכל הדורות כולם; דבר זה יבוא רק מתוך חשיפת העומק הנשמתי המצוי במצוות, כלומר באמצעות העלאת טעמים כאלה, שיסבירו כיצד כלל נטיות הנפש האנושית באות לסיפוקן על ידי קיום המצוות. דרך לימוד הרעיונות של המאמר "טללי אורות", רעיונות המסבירים כיצד מצוי במצוות תוכן רוחני הנותן מענה לכל נטייה ונטייה מארבע נטיות החיים, מרגישים אנו את הטעם והחיות של המצוות.

למרבה הצער – למרות החשיבות האדירה שייחס הרב קוק ללימוד טעמי

5 ירושלמי ברכות ה, ב: "שאין המתים חיים אלא בטללים"; וראה בערך 'טל' בספר הכרמל למלבי"ם.

המצוות, ובייחוד בדורנו – נותר נושא זה בבחינת 'תורה המונחת בקרן זוית' (על פי קידושין טו, א). כלומר, רבים הוגים במשנתו של הרב קוק ביחס לנושאים כעם ישראל, ארץ ישראל, תשובה וכדומה, אולם מעטים מודעים למשנתו הנוגעת לטעמי המצוות, ומעטים יותר עוסקים בה.

חיבור זה בא למלא, ולו במעט, את החסר. המטרה המרכזית שעמדה מול עיניי במהלך חמש שנות כתיבת הספר הייתה, שהדפסתו המחודשת של המאמר "טללי אורות" וביאורו, יעוררו לומדים נוספים להעמיק בתחום טעמי המצוות. הדברים הם, כמובן, בבחינת קריאת כיוון ראשונית ותו לא. הבנת גישתו הייחודית של הרב קוק בנושא טעמי המצוות מצויה היא עדיין בראשיתה, ובהתאם לזאת, למרות המאמצים הרבים שהושקעו בביאור המאמר, נדמה לי כי נותר הוא מעט עמום, וכי הקווים העקרוניים ששורטטו בביאור יזדקקו להרחבה ולפיתוח בידי לומדים נוספים; כדבריו של הרב בסוף המאמר: "בחינות קטנות רשמתי פה, אבל הדרך ארוכה ורחבה". הדברים מתייחסים בעיקר ליישום עקרונות המאמר בדוגמאות של מצוות ספציפיות (אשר ביחס אליהן לא כתב הרב קוק את הדברים באופן מפורש, אלא בכלליות). כנספח בסוף הספר, הובא מאמר נוסף של הרב קוק העוסק בתחום זה – "אורות המצוות" – ובו מדגים הוא את שיטתו באופן מפורש ביחס למספר מצוות מוגדרות; ייתכן שיהיה בכך עזר ללומד.

אסיים בתפילה, שבעזרת ד' יתברך ירבו בתי המדרש ולומדי התורה אשר יקבעו עתים לעיון בתחום הרחב והחשוב הזה; ואולי מביניהם יקום האי צורבא מדרבנן, ויכתוב ביום מן הימים ביאור שיטתי על טעמיהן של כל תרי"ג המצוות, מתוך אור תורתו הגואלת של מרן הרב קוק; והיה זה שכרי.

אמן כן יהי רצון.

ד. סיכום

א. על פי תפיסתו של הרב קוק, קיימת חובה של לימוד טעמי המצוות. בכל מצווה מצוי גם פן 'חוקי' של טעמים עתידיים אשר אינם

מובנים לנו עדיין, ובמקביל גם פן 'משפטי' של טעמים הגלויים לנו כבר עתה; תפקידנו הוא 'להעביר' יותר ויותר טעמים מהפן הלא מובן שבמצוות אל זה המובן.

ב. המאמר "טללי אורות" מכיל בחובו את עיקרי שיטתו של הרב קוק בהבנת טעמי המצוות. במאמר ממפה הרב קוק את הרוח האנושית לכמה וכמה נטיות מרכזיות, המוצאות כולן את השלמתן מתוך קיומן של המצוות והבנתן.

ג. קיים קשר מהותי בין שיבת הכוחות השונים של האומה הישראלית אל ארץ ישראל לבין הבנת טעמי המצוות, כמכילות בתוכן התייחסות לכלל כוחות הנפש האנושית. ככל שיילמדו טעמי המצוות בהקשר זה, כך תופיע יותר ההרמוניה בין הכוחות השונים בעם ישראל ובמציאות כולה.